

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/62330>

Please be advised that this information was generated on 2021-04-12 and may be subject to change.

ttt

NIJMEGEN UNIVERSITY PRESS

GRAMMA/TTT – tijdschrift voor taalwetenschap

- gramma
- *Er als accessibility marker: on- en offline evidentie voor een procedurele interpretatie van presentatieve zinnen* 1
Stefan Grondelaers, Marc Brysbaert, Dirk Speelman en Dirk Geeraerts
 - (not the) Nederlandse Uitspraakwoordenboek 23
Josée Heemskerk en Wim Zonneveld
 - De invloed van dominante talen op het lexicon en de fonologie van Sardische dialecten 45
Roberto Bolognesi en Wilbert Heeringa

Het effect van de fysieke omgeving op de vorm van anaforen in instructies

Anja Arts¹, Alfons Maes¹, Leo Noordman¹ en Carel Jansen²

¹ *Universiteit van Tilburg*

² *Katholieke Universiteit Nijmegen*

Analysis of anaphoric references in an experimental corpus of instructive texts shows that the form of these references mirrors the explicit presence of a shared physical environment between the writer and the reader. If the writer has correct knowledge of the physical environment in which the reader is to execute the instructive task, then the anaphoric references are highly specific: they contain more lexical information than what is necessary for a successful link between the anaphor and its antecedent. This anaphoric overspecification is unexpected, not only in view of the mental activation of the underlying referent, also in view of the anaphoric distance (the number of clauses between the antecedent and the anaphoric reference).

In executing a task while reading an instructive text, the reader is expected to engage in the activity of switching back and forth between the written text and the physical environment (the device to which the instructions apply). The writers of the instructive texts seem to anticipate the mental interruption that this switching behaviour may cause for the reader. As a result, they do not refer anaphorically on the basis of the linguistically developed mental representation. Instead, they refer anaphorically with a full noun phrase, that can be interpreted independent of its textual antecedent.

1 Inleiding

Theorieën van tekstreferentie doen onder meer voorspellingen met betrekking tot de vorm van referentiële uitdrukkingen in teksten. Een van de uitgangspunten daarbij is dat een verwijzing naar een entiteit minder specifiek kan zijn naarmate de mentale activatie van de entiteit hoger is (zie bijvoorbeeld Ariel, 1991; Gundel, Hedberg & Zacharski, 1993). Voorzover mentale activatie kan worden beïnvloed door de lineaire organisatie van teksten, betekent dit voor anaforen (terugverwijzingen naar in de voorgaande tekst genoemde entiteiten) dat er een relatie verondersteld wordt tussen de linguïstische vorm van de anafoor en de anaforische afstand (het aantal (deel)zinnen tussen de anafoor en het antecedent). In dit artikel wordt een factor besproken die het gevolg is van die relatie: het specificatieniveau van anaforische verwijzingen. Naarmate de anaforische afstand langer is, wordt de kans groter dat de anafoor meer lexi-

cale informatie bevat, en dus een hoog specificatieniveau heeft.

De veronderstelde relatie tussen de anaforische afstand en het specificatieniveau van de anafoor is van toepassing op endoforische (binnentekstelijke) verwijzing. Echter, specifieke gebruiksomstandigheden en tekstgenres kunnen leiden tot een afwijkende referentiële structuur. In dit artikel staat de referentiële structuur in instructieve teksten centraal. Instructieve teksten zijn bedoeld om de uitvoering van een taak in een fysieke omgeving te ondersteunen. Die specifieke functie kan leiden tot een afwijkende referentiële tekststructuur, doordat schrijvers ervoor kiezen niet endoforisch (binnentekstelijk) maar exoforisch (buitentekstelijk) te verwijzen. De analyse van anaforische verwijzingen in een bestand instructieve teksten (afkomstig van een productie-experiment) toont aan dat de invloed van de fysieke omgeving van cruciaal belang is bij het schrijven van een instructieve tekst. Het specificatieniveau van de anaforen die geproduceerd worden wijkt af van wat op basis van bestaande referentietheorieën voorspeld wordt. Concreet betekent dit dat instructieve schrijvers anaforische verwijzingen produceren met een hoger specificatieniveau dan op basis van mentale activatie en anaforische afstand voorspeld zou worden.

2 Formulering en anaforische afstand

Referentiële theorieën zoals de Accessibility Theory (Ariel, 1991) en de Givenness Hierarchy (Gundel, Hedberg & Zacharski, 1993) zijn gebaseerd op de aanname dat de linguïstische realisering van een referentiële uitdrukking een indicatie is voor de cognitieve of mentale activatie van de entiteit waarnaar gerefereerd wordt. Een minimaal gespecificeerde referentiële uitdrukking (*nulpronomen, persoonlijk voornaamwoord*) verwijst naar een entiteit met een hoge mentale activatie; een maximaal gespecificeerde uitdrukking (*(in)definiëte woordgroep, eigennaam*) refereert naar een entiteit met een lage mentale activatie.

Ariel (1991, p. 445) noemt in haar bespreking van de Accessibility Theorie drie criteria die mogelijk van invloed zijn op de mentale activatie van een entiteit. In de eerste plaats het eenheids criterium. Daaronder valt behalve de fysieke afstand tussen antecedent en anafoor (de *anaforische afstand*) ook het al dan niet in dezelfde alinea voorkomen en het al dan niet tot hetzelfde frame behoren van antecedent en anafoor. Als tweede criterium noemt zij prominentie. Naarmate een antecedent meer prominent is, kan de verwijzing minder specifiek zijn. Als derde en laatste criterium noemt zij competitie. Afhankelijk van het aantal mogelijke antecedenten is de verwijzing meer of minder specifiek.

Halliday en Hasan (1976) hebben de begrippen exoforische en endoforische referentie geïntroduceerd. Bij exoforische referentie is interpretatie van een referentiële uitdrukking alleen mogelijk door toevoeging van de situationele context (de fysieke omgeving). Bij endoforische referentie is interpretatie mogelijk op grond van enkel de tekstuele context. Anaforen verwijzen terug naar entiteiten die in de voorafgaande

tekst (de tekstuele context) genoemd zijn. In het geval van anaforen is er dus typisch sprake van endoforische referentie.

Sommige talen laten voor endoforische en exoforische referentie verschillende linguïstische realiseringen zien. Matras (1998) toont aan dat de verschillende linguïstische realiseringen van aanwijzende voornaamwoorden in Romani aangeven dat het object waarnaar verwezen wordt geïdentificeerd kan worden in de situationele context (de fysieke omgeving, exoforisch) of in de tekstuele context (endoforisch). Matras stelt dat dit wellicht aantoont dat in Romani situationele mentale representaties en linguïstisch ontwikkelde mentale representaties grammaticaal apart gehouden worden.

In talen waarin het verschil tussen exoforisch en endoforisch verwijzen niet naar voren komt in de linguïstische realisering van het aanwijzende voornaamwoord (zoals het Nederlands en het Engels), kan deze grammaticale scheiding tussen situationele mentale representaties en linguïstisch ontwikkelde mentale representaties niet aangetoond worden. Maar zoals Matras (1998, p. 425) terecht opmerkt, dat impliceert nog niet dat taalgebruikers dan ook geen differentiatie tussen de verschillende mentale representaties maken:

"The formal separation of functions in the Romani system suggests that universals of cognition and language-processing at least allow, and perhaps, even promote, a mental separation of situation and context as distinct sources of shared knowledge in communication, although conventionalization of this distinction in the grammar is obviously language-specific. The functional overlap documented for various expressions in some languages may indeed indicate a counterpart tendency to deal with extra-linguistic and intra-linguistic realities as mutually constituent (see Schiffrin, 1990: 265), but this does not disclaim the cognitive ability to differentiate such realities, which ultimately may lead, as in Romani, to a corresponding codification in grammar."

Het voorafgaande roept de vraag op of er situaties zijn waarin het verschil tussen endoforische en exoforische verwijzing zich manifesteert. In instructieve teksten is steeds sprake van een aandachtswisseling tussen de tekst en de fysieke omgeving. Wellicht is het zo dat dit het specificatieniveau van anaforische verwijzingen in dit tekstgenre beïnvloedt. De fysieke omgeving (en met name het apparaat waarop de tekst en de instructie betrekking hebben) speelt een hoofdrol in instructieve teksten en de mogelijkheid om exoforisch te verwijzen is dus zeer sterk aanwezig. Wanneer een bepaald object op het apparaat al genoemd is (in een initiële, exoforisch verwijzende uitdrukking) en de schrijver refereert een tweede keer aan datzelfde object dan heeft hij de keuze om endoforisch of exoforisch te refereren. Exoforisch refereren zou kunnen leiden tot een meer gespecificeerde verwijzing dan endoforisch refereren. Immers, bij exoforisch refereren houdt de schrijver geen rekening met tekstuele contextfactoren die tot minder specifieke verwijzingen kunnen leiden, zoals bijvoorbeeld korte anaforische afstand. Analytisch onderzoek van instructieve teksten kan uitsluitsel geven over de invloed van de fysieke omgeving op de formulering van anaforen.

3 De experimentele taak

In een productie-experiment kregen 99 proefpersonen (laatstejaars studenten van een vertaalhogeschool) de opdracht in lopende tekst een instructie te schrijven voor een vriend. Het betrof een uitleg over de werking van een wekkerradio (zie voor een nadere beschrijving van het experiment Maes & Arts, 1999). De proefpersonen werd gevraagd zich voor te stellen dat ze een fax hadden ontvangen van een vriend met een verzoek om informatie. De vriend stond plots voor de taak een wekkerradio te gebruiken maar hij had geen idee hoe dat te doen. Hij wist dat de proefpersoon ook een wekkerradio had, dus de proefpersoon was de aangewezen persoon voor een goede uitleg.

Het experimentele materiaal bevatte een afbeelding van de wekkerradio (Figuur 1) en, veelal in visuele vorm, de informatie die nodig was voor het uitleggen van de verschillende functies. In die informatie werden de functies in een bepaalde volgorde uitgelegd. De proefpersonen werd gevraagd die volgorde aan te houden bij het schrijven van de tekst.

Figuur 2 geeft voorbeelden voor de achtereenvolgende uitleg van twee functies: dommelfunctie activeren en dommelfunctie onderbreken. De doelinformatie is verbaal. De actie-informatie is visueel. In het grijze vlak is de actie aangegeven: het omgekeerde driehoekje betekent dat één keer op de knop gedrukt moet worden. In het vlak onder het grijze vlak zijn de verschillende knoppen van de wekkerradio gevisualiseerd, zodat duidelijk wordt welke knop voor een bepaalde actie gebruikt moet worden. De eerste zes knoppen vertegenwoordigen de zes knoppen bovenop de wekkerradio, terwijl de laatste drie knoppen de drie knoppen aan de zijkant van de wekkerradio vertegenwoordigen.

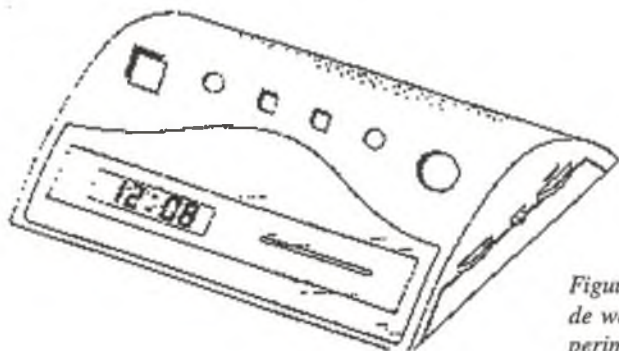
Een eerste groep proefpersonen (44 studenten) kreeg de opdracht er bij het schrijven van de uitleg vanuit te gaan dat de vriend precies dezelfde wekkerradio had als hijzelf ('*zelfde' conditie*). Deze groep proefpersonen wist dus precies hoe de wekkerradio van de geadresseerde eruitzag (Figuur 1) en voor die proefpersonen gold dat de knoppen die gevisualiseerd werden in de uitleg (Figuur 2) ook inderdaad op de wekkerradio voorkwamen. Voor de proefpersonen in deze conditie behoorden verwijzingen naar de verschillende knoppen door het noemen van perceptuele kenmerken (*de grote vierkante knop*) en/of locationele kenmerken (*de derde knop van rechts*) tot de mogelijkheden. De recursieve verwijzingen in (1) illustreren dit.

- (1) Ik heb net jouw fax gekregen over je nieuwe wekkerradio en het is inderdaad precies dezelfde als die van mij. Ik zal je daarom mijn manier van werken geven want die beschrijvingen zijn echt niet te snappen. Als je de wekker voor je zet, zie je dat er zes knoppen zijn aan de voorkant en drie aan de zijkant. De knoppen vooraan gebruik je om de kloktijd en alarmtijd in te stellen en om het alarm, uit of aan te zetten. De kloktijd instellen is heel eenvoudig. Om het uur in te stellen houd je *de grote vierkante knop*, *de meest linkse* dus ingedrukt terwijl je *het linkse vierkante kleine knopje*, *de derde van links* dus, een aantal

keer na elkaar indrukt tot je het goede uur hebt. Om de minuten in te stellen doe je net hetzelfde maar met *het rechtse kleine vierkantje, de derde knop van rechts* dus.

Een tweede groep proefpersonen (55 studenten) kreeg de opdracht er bij het schrijven van de uitleg vanuit te gaan dat de vriend een totaal andere wekkerradio had (de wekkerradio van de vriend had de vorm van een speelgoedbeer). Deze groep proefpersonen wist dus niet hoe de wekkerradio van de geadresseerde eruitzag ('*anders' conditie*) en voor hen was de uitleg (Figuur 2) slechts een leidraad bij het schrijven van de tekst. Voor de proefpersonen in deze conditie behoorden verwijzingen naar de verschillende knoppen door het noemen van perceptuele en/of locationale kenmerken niet tot de mogelijkheden. Verwijzingen door het noemen van de functionele eigenschap van de knop behoorden wel tot de mogelijkheden (*de knop van de tijd*) al dan niet met een opmerking over de eigen wekkerradio. De gecursiveerde verwijzingen in (2) illustreren dit.

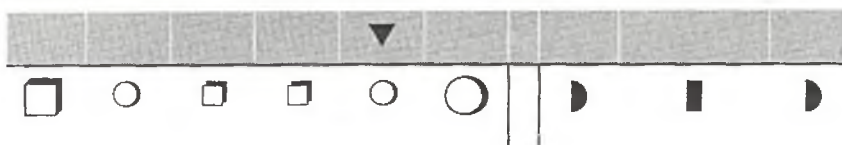
- (2) Ik heb zojuist je fax ontvangen. Ik verzeker je dat het een moeilijke opdracht voor mij wordt, maar via dit bericht hoop ik dat ik je toch zal kunnen helpen. Eerst wil ik je erop wijzen dat ik geen ervaring heb met speelgoedbeerwekkers, maar ik veronderstel dat de gebruiksaanwijzing grotendeels overeenstemt met die van een gewone wekker. Ik zal het proberen uit te leggen aan de hand van mijn wekker. Op de wekker zijn een aantal knopjes en draaischijfjes aangebracht. Dat zijn de middelen waarmee je moet werken. Begin met de tijd in te schakelen. Bekijk de knopjes en zoek een grote en/of de meest linkse knop. Dat is *de knop van de tijd*. Zoek nu naar twee andere knoppen die, bij het indrukken ervan, het cijfer van het uur of de minuten doen veranderen. Om het uur in te stellen, hou je de grote knop ingedrukt en druk je zoveel keer op *de knop van het uur* tot je het juiste uur hebt. Om de minuten in te stellen, hou je eveneens de grote knop ingedrukt en duw je zoveel keer op *de knop van de minuten* tot je de juiste minuten hebt.

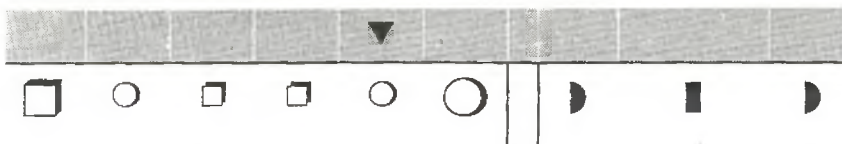
Figuur 1: Afbeelding van de wekkerradio in het experimentele materiaal

Figuur 2: Voorbeelden van de uitleg in het experimentele materiaal

DOMMELFUNCTIE ACTIVEREN (RADIO SPEELT 30 MINUTEN)

DOMMELFUNCTIE ONDERBREKEN

Met de twee verschillende condities, zoals in het voorgaande uiteengezet, werd de aanwezigheid van de relevante fysieke context gemanipuleerd.

4 Specificatieniveau van verwijzingen: afhankelijke en onafhankelijke anaforen

Voor een typering van het specificatieniveau van een anafoor is uitgegaan van een tweedeling op basis van de afhankelijkheidsstatus van anaforen. Uitgangspunt daarbij is de vraag of informatie in het antecedent al dan niet noodzakelijk is voor een correcte interpretatie van een anafoor. Een anafoor kan dan afhankelijk of onafhankelijk zijn.

Afhankelijke anaforen zijn voor hun interpretatie noodzakelijk afhankelijk van informatie in het antecedent, en daarmee dus van informatie die voorkomt in de voorgaande tekstuele context. (3) geeft een voorbeeld; het antecedent en de anafoor zijn steeds cursief gezet. De interpretatie van de anafoor *die knop* in (3) vereist een verbinding met het antecedent. Het antecedent bevat informatie die noodzakelijkerwijs toegevoegd moet worden aan de informatie in de anafoor om de bedoelde entiteit in de fysieke omgeving correct te identificeren. Hetzelfde geldt voor de anafoor *er* in (4).

Het specificatieniveau van deze anaforen kan heel laag zijn en deze anaforen verwijzen endoforisch.

- (3) Wil je de dommelfunctie nu echt activeren, druk dan 1 keer op *een knop waarop een vermelding als 'sleep' staat*. De radio zal nu 30 minuten spelen en zichzelf dan na die tijd uitschakelen. Wil je de dommelfunctie onderbreken, druk dan nogmaals op *die knop* om de radio uit te schakelen.

- (4) Als je met de radio wilt indommelen (de radio speelt dan ongeveer 30 minuten), moet je eenmaal op *de vijfde knop* (een kleine ronde knop) drukken. Als je die dommelfunctie wilt onderbreken moet je *er* nog eens op drukken.

Onafhankelijke anaforen zijn voor hun interpretatie niet (noodzakelijk) afhankelijk van informatie in het antecedent. (5) geeft een voorbeeld. De tweede verwijzing naar *de snooze-toets* is de anafoor. Deze anafoor kan onafhankelijk van de informatie in het antecedent geïnterpreteerd worden. Identificatie van de entiteit in de fysieke omgeving zou puur op basis van de informatie in de anafoor moeten kunnen plaatsvinden. Het specificatieniveau van deze anaforen is per definitie hoog. Aan deze anaforen kan een endoforisch verwijzende functie of een exoforisch verwijzende functie worden toegekend.

- (5) Als je op *de snooze-toets* drukt zal je radio 30 minuten spelen en dan automatisch afslaan. Als je er echter genoeg van hebt voor die 30 minuten om zijn, kan je *de snooze-toets* nogmaals indrukken en dan stopt de radio ook.

Het onderscheid naar *afhankelijke* en *onafhankelijke* anaforen is belangrijk omdat, zoals eerder aangegeven, de functies van beide mogelijk verschillen. *Afhankelijke* anaforen hebben noodzakelijk een endoforisch verwijzende functie. De lezer van de tekst moet terug naar het antecedent in de tekstuele context voor interpretatie van de anafoor. Voor *onafhankelijke* anaforen geldt dit niet (noodzakelijk). Deze anaforen kunnen immers ook puur op basis van de situationele context (de fysieke omgeving) geïnterpreteerd worden. Het zou dus zo kunnen zijn dat een dergelijke referentiële uitdrukking geen anaforisch verwijzende functie heeft. In dat geval is er sprake van het opnieuw benoemen van een eerder genoemde entiteit, met een exoforische referentiële uitdrukking.

5 Verwachtingen

Wanneer de schrijver van een instructieve tekst zich een juist beeld kan vormen van de fysieke omgeving (de 'zelfde' conditie) dan leidt de overheersende invloed van de fysieke omgeving naar verwachting vaak tot exoforisch refereren, ook wanneer het gaat om anaforische verwijzingen. De schrijver verplaatst zich in de activiteit van de lezer en anticipeert op de voor instructieve teksten zo kenmerkende aandachtswisseling tussen de tekst en de fysieke omgeving. Dit heeft tot gevolg dat hij ervoor kiest exoforisch te refereren bij het formuleren van de anafoor (resultierend in een *onafhankelijke anafoor*). De vorm van de anaforische verwijzingen kan dan niet verklaard worden vanuit de bestaande tekstreferentietheorieën. Is dit het geval, dan is het de verwachting dat het aandeel *onafhankelijke anaforen* in de 'zelfde' conditie hoog is, en dat er in deze conditie geen relatie is tussen de afhankelijkheidsstatus van de anafoor en de anaforische afstand.

Echter, wanneer de schrijver van de instructieve tekst zich geen juist beeld kan vormen van de fysieke omgeving (de 'anders' conditie) dan verloopt de verplaatsing in de activiteit van de lezer en, als gevolg daarvan, de anticipatie op de aandachtwisseling tussen de tekst en de fysieke omgeving minder gemakkelijk. Exoforisch refereren bij het formuleren van de anaforische verwijzing zal naar verwachting minder vaak voorkomen; het referentiepatroon kan dan verklaard worden vanuit de bestaande tekstreferentietheorieën.

Het voorgaande leidt tot twee concrete verwachtingen:

- Het aandeel onafhankelijke anaforen is hoger in de 'zelfde' conditie dan in de 'anders' conditie.
- In de 'anders' conditie is er een relatie tussen afhankelijkheidsstatus en anaforische afstand: de voorkomens van onafhankelijke anaforen zijn gerelateerd aan een lange anaforische afstand. In de 'zelfde' conditie is deze relatie er niet.

6 Materiaal en methode

Het corpus bestond uit 99 teksten: 44 teksten in de 'zelfde' conditie en 55 teksten in de 'anders' conditie. In elke tekst kwamen twee antecedent/anafoor combinaties voor analyse in aanmerking. Bij deze twee antecedent/anafoor combinaties leidde de volgorde van de uitleg in het experimentele materiaal ertoe dat het antecedent en de anafoor waarschijnlijk in dezelfde alinea genoemd zouden worden (zie Figuur 2), zonder een tussenliggende verwijzing naar een van de andere knoppen. In die alinea werden dan twee verschillende functies uitgelegd; de voor de functies te gebruiken knop was echter dezelfde. (6) is een voorbeeld-alinea. In totaal waren er 198 (=99*2) antecedent/anafoor combinaties mogelijk. In één geval werden de twee functies niet direct na elkaar uitgelegd, in zeven gevallen stonden het antecedent en de anafoor niet in dezelfde alinea en in drieëndertig gevallen werd door de proefpersoon verzuimd de functie die gerelateerd was aan het anafoorgebruik uit te leggen. Dit leidde ertoe dat uiteindelijk 157 antecedent/anafoor combinaties verwerkt zijn.

- (6) De dommelfunctie wordt dan geactiveerd door één keer op *de kleine ronde knop naast de grote ronde knop* te drukken. De radio speelt dan dertig minuten. Wil je de dommelfunctie onderbreken, dan druk je gewoon nogmaals op *die knop*.

Van iedere antecedent/anafoor combinatie zijn twee aspecten geanalyseerd: het anafoortype en de anaforische afstand.

Anafoortype

In relatie met de afhankelijkheidsstatus van de anafoor zijn de twee typen onderscheiden: afhankelijk en onafhankelijk (zie paragraaf 4). Een anafoor kreeg het label

Afhankelijk wanneer de interpretatie ervan een verbinding vereiste met het antecedent. Het label *Onafhankelijk* werd toegekend wanneer voor interpretatie van de anafoor de verbinding met het antecedent niet nodig was.

Anaforische afstand

Voor het vaststellen van de anaforische afstand werd genoteerd hoeveel finiete (deel)zinnen het antecedent scheidde van de anafoor. In (7) wordt het antecedent direct gevolgd door de anafoor (anaforische afstand = 0). In (8) is er sprake van een anaforische afstand van één finiete (deel)zin en in (9) is de anaforische afstand twee finiete (deel)zinnen. In de voorbeelden scheidt // de zinnen van elkaar.

- (7) Je kan 's avonds ook indommelen met een 'dommelfunctie'. Daarvoor zet je de radio gewoon aan op de gewenste zender en het gewenste volume (zie instelling van radio-alarm) en druk je daarna op *de tweede kop van rechts bovenaan*. // Door *die knop* nogmaals in te drukken, onderbreek je de 'dommelfunctie'.
- (8) Wil je morgenvroeg het alarm uitschakelen als het afloopt, doe dat dan zo: voor een tijdelijke uitschakeling (dan wordt het alarmgeluid om de tien minuten weer ingeschakeld), druk dan één maal op *de knop alarm off* bovenaan het toestel. // Wil je het alarm definitief uitschakelen, // druk dan meermaals op *diezelfde knop* tot het alarm stopt.
- (9) Druk dan op *de tweede knop rechts* // en je oor zal 30 minuten met radiomuziek gestreeld worden. // Als je de muziek beu wordt, // druk dan opnieuw op *diezelfde knop (tweede rechts)*.

7 Resultaten

In tabel 1 wordt per tekstconditie de verdeling over de twee anafoortypes gegeven.

Tabel 1: Per tekstconditie de verdeling over anafoortypes (in percentages)

	'zelfde' teksten (n = 76)	'anders' teksten (n = 81)
Afhankelijk	66	83
Onafhankelijk	34	17

In de 'zelfde' teksten was het aandeel onafhankelijke anaforen hoger dan in de 'anders' teksten: $\chi^2(1) = 5.92, p < .05$.

In tabel 2 wordt voor de twee tekstcondities de gemiddelde anaforische afstand in aan-

tal (deel)zinnen aangegeven als functie van het anafoortype.

Tabel 2: Per tekstconditie de gemiddelde anaforische afstand als functie van het anafoortype

	'zelfde' teksten (n = 76)	'anders' teksten (n = 81)
Afhankelijk	1.06 (n = 50)	1.36 (n = 67)
Onafhankelijk	1.12 (n = 26)	2.93 (n = 14)

In de 'zelfde' teksten is er geen verschil in anaforische afstand bij de voorkomens van de twee typen anaforen: $t(74) = 0.25$, $p = .81$.

In de 'anders' teksten is de gemiddelde anaforische afstand langer bij de voorkomens van onafhankelijke anaforen: $t(79) = 4.33$, $p < .001$.

8 Conclusie en discussie

Zoals verwacht kiezen schrijvers in de 'zelfde' conditie vaker voor het formuleren van een onafhankelijke anafoor dan schrijvers in de 'anders' conditie (Tabel 1). Bovendien laten de schrijvers in de 'zelfde' conditie zich niet leiden door de anaforische afstand bij hun beslissing om al dan niet een onafhankelijke anafoor te formuleren. Tabel 2 maakt duidelijk dat de verwachting bevestigd wordt: er is geen relatie tussen de afhankelijkheidsstatus van de anafoor en de anaforische afstand in de 'zelfde' conditie, terwijl die relatie er wel is in de 'anders' conditie.

De overheersende invloed van de fysieke omgeving heeft in de 'zelfde' teksten mogelijk geleid tot een hoge mate van exoforisch refereren, wat de achterliggende reden kan zijn voor het hoge aantal onafhankelijke anaforen. Die anaforen zijn voor interpretatie namelijk niet afhankelijk van het antecedent. Daardoor kunnen aan dit anafoortype twee mogelijke functies toegekend worden. De anafoor kan een endoforisch (binnentekstelijk) verwijzende functie of een exoforisch (buitentekstelijk) verwijzende functie hebben. In beide gevallen gaat het om een herintroductie van een eerder genoemde entiteit. De initiële introductie van de betreffende entiteit is per definitie een exoforische verwijzing (immers de entiteit moet in de situationele context geïdentificeerd worden). Bij de herintroductie kan dan opnieuw en op dezelfde manier sprake zijn van exoforische verwijzing. Indien dit de bedoeling van de schrijver is, dan hebben de onafhankelijke anaforen niet de voor anaforen zo typische endoforisch verwijzende functie, maar zijn het in feite exoforische referentiële uitdrukkingen. De onafhankelijke anaforen zijn dan een sterke indicatie dat exoforie in deze instructieve teksten het specificatieniveau van verwijzende uitdrukkingen kan beïnvloeden.

In de 'zelfde' conditie heeft de producent van de instructieve tekst een duidelijk beeld

van de fysieke omgeving waarbinnen de lezer de handelingen moet uitvoeren; wellicht verschilt daardoor de vorm van de anaforische verwijzingen sterk van voorspellingen die gebaseerd zijn op bestaande theorieën van tekstreferentie. De analyse bevestigt dit: in gevallen waarin op basis van de linguïstisch ontwikkelde mentale representatie een afhankelijke anafoor afdoende zou zijn, kiest de producent ervoor toch een onafhankelijke anafoor te formuleren, ook bij een korte anaforische afstand.

In de 'anders' conditie heeft de producent van de tekst geen duidelijk beeld van de fysieke omgeving waarbinnen de lezer de handelingen moet uitvoeren; de vorm van de anaforische verwijzingen is in deze teksten makkelijker verklaarbaar op basis van bestaande theorieën van tekstreferentie.

De schrijvers van de 'zelfde' teksten kiezen er vaak voor de knop opnieuw te introduceren in plaats van te verwijzen met een afhankelijke anafoor. Zij weten precies hoe de fysieke omgeving waarmee de lezer te maken heeft eruitziet. Dit maakt het voor hen gemakkelijk om zich te verplaatsten in de situatie van de lezer. Deze schrijvers lijken te anticiperen op het effect dat de mentale en fysieke uitstap van de lezer heeft op de linguïstisch ontwikkelde (tekstuele) mentale representatie. Zij schatten wellicht correct in dat die uitstap als het ware een mentale interruptie veroorzaakt, die een aanpassing van de verwijzingen in de tekst noodzakelijk maakt.

De schrijvers van de 'anders' teksten kiezen vaker voor verwijzing met een afhankelijke anafoor. Terwijl ook in de 'anders' conditie eenzelfde 'uitstap' noodzakelijk is voor het correct uitvoeren van de instructies. De schrijvers in de 'anders' conditie weten echter dat de fysieke omgeving van hun lezer afwijkend is. Het is mogelijk dat de invloed van de fysieke omgeving beperkt wordt doordat er onduidelijkheid is over de fysieke omgeving; de schrijvers verplaatsen zich minder gemakkelijk in de situatie van de lezer.

De resultaten van de analyse kunnen in het licht van deze overwegingen verklaard worden.

Taalproducenten zijn bereid extra energie te spenderen: ze passen zich aan de lezer en zijn situatie aan. Dit kan leiden tot onverwachte referentiepatronen. Voorspellingen die gedaan worden door bestaande referentietheorieën zijn dus niet onverminderd van toepassing voor alle teksten. Correcte voorspellingen zouden alleen gedaan kunnen worden wanneer binnen bestaande tekstreferentietheorieën een differentiatie naar tekstgenre aangegeven kan worden.

Noot

Dit onderzoek wordt gesteund door het SamenwerkingsOrgaan Brabantse Universiteiten.

Literatuur

- Ariel, M. (1991). The function of accessibility in a theory of grammar. *Journal of Pragmatics*, 16, 443-463.
- Gundel, J., Hedberg, N., & Zacharski, R. (1993). Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language*, 69, 274-307.
- Halliday, M., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Maes, A., & Arts, A. (1999). The influence of the assumed reader's goal on the quantity, type and order of information production in instructive discourse. In Maes, A., Hoeken, H., Noordman, L., & Spoooren, W. (Eds.) *Linking writers' goals to readers' needs. Proceedings of the First International Conference on Document Design. Tilburg University. 17-18 December 1998*. (pp. 89-104). Tilburg: Tilburg University.
- Matras, Y. (1998). Deixis and deictic oppositions in discourse: Evidence from Romani. *Journal of Pragmatics*, 29, 393-428.
- Schiffrrin, D. (1990). Between text and context: Deixis, anaphora, and the meaning of *then*. *Text*, 10, 245-270.